

Павло Ямчук

ЯМЧУК Павло Миколайович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціальних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, професор кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін Уманського національного університету садівництва. Сфера наукових інтересів – українська філософська думка доби Середньовіччя та Бароко, філософія науки та права, проблеми осмислення філософії вітчизняної садівництва.

ФІЛОСОФІЯ САДУ В СВІТОВІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ СВІТОГЛЯДНИХ ТРАДИЦІЯХ

У статті досліджується з філософсько-українознавчих диспозицій феномен саду та садівництва, окреслюється спосіб їхнього осягнення в універсумі вітчизняної світоглядно-буттєвої традиції.

Ключові слова: феномен саду, філософія українського садівництва, філософема саду в світовій та вітчизняній культурі.

У вітчизняному триванні національно-культурної ідентичності від давніх-давен і до сьогодення багатоаспектний феномен філософського осмислення саду є одним із основних, одним із тих, що критеріально визначають сутність присутності кожної людини в семіосфері світових цивілізацій та культур. Світоглядний універсум саду від своєї природи в українській традиції філософування має виразно біблійний, святоєвангельський характер, адже й сама українська філософія соціуму та індивідуальності від часу Хрещення Русі-України прямо зумовлюється осмисленням саду як особливого дискурсу, в якому єднуються покоління творців-садівників, сполучаються різні духовні й буттєві звичаї плекання садівництва, а саджанці прямо асоціюються в українській філософсько-міфологічній, народнопоетичній традиції з молодими поколіннями. Сад для українців – не просто архетип міфологічного або буттєвого осмислення. Сад і садівництво є філософією національного, на гармонійних засадах побудованого світобуття. Процес вирощування саду – це не лише невтомний та важкий труд, а й особливий вид духовного подвижництва, в якому неординарно поєдналися натхнення й тривала творча й буденна праця.

Довгий час дискурс саду, іманентно визначаючи духовно-буттєві пріоритети життя людини перебував не в центрі аналітичної уваги вче-

© П. М. Ямчук, 2013

них, а на периферії наукового знання. Таке явище, в свою чергу, зумовлювало недостатнє розуміння глибини семіосфери саду й садівництва як виміру людської культури, дистанціювало цивілізаційне розуміння саду й садівництва від нагальних потреб сьогодення й майбутнього. Проте, на наше переконання, така ситуація як у гуманітарному, так і в загальнонауковому осмисленні феномену саду, садівництва є невідповідною до викликів сьогодення, особливо ж сьогодення, що пережило страшну техногенну катастрофу – Чорнобиль, а відтак – потребує якісної зміни світоглядно-філософських пріоритетів. В цих новітніх ціннісно-сміслових системах пріоритетів саме принцип гармонії людини й довкілля, базисний для філософії саду та садівництва, може й повинен стати ключовим при поданні новітнього концептуального погляду на людину, її сутність та місце в новітньому світі III тисячоліття. Філософія саду й садівництва, отже, є не лише відходом від принципу абсолютизації суто наукового знання, а, в жодному разі не відкидаючи науково-технічний прогрес, продовжує на новітньому етапі поступу духовні принципи предків, повертає людину й суспільство до батьківських джерел, відроджує в людині те традиційне начало, яке робить її повсякденне буття одухотвореним, наділеним вищим сенсом, втіленим у органічному зв'язку далеких, близьких, сучасних та прийдешніх поколінь.

Актуальність всебічного наукового осмислення філософії саду й садівництва полягає, на наш погляд, і в тому, щоби через гуманізоване цією філософією новітнє знання, зробити орієнтованим на гармонійне єднання людини й довкілля науковий прогрес, виявити точки сполучностей між сенсотворчими одиницями різних вимірів цивілізаційного поступу. В указаному ціннісному контексті є вагомою ідея щодо розуміння філософії саду й садівництва як особливо значущого виміру філософії трактування світу як саду, де втілюються провідні ідеї Божого промислу. Сад як філософсько-буттєва категорія є не лише універсальною ціннісно-сміисловою парадигмою, а завжди виступає у якості провідної константи розуміння людини як себе самої й у цивілізаційному обширі, маючи на меті звільнення духовного поступу особистості від потреб миттєвості, орієнтування такого поступу на вічні духовно-сміслові засади.

На актуальність потреби всебічного сучасного осмислення філософії саду й садівництва в реаліях III тисячоліття, а відтак – прямо пов'язаних з нею й світоглядно-естетичних засад паркового мистецтва вказують сучасні українські та зарубіжні дослідники. В окресленому контексті наведемо неординарні й концептуально перспективні в сенсі розширення вітчизняного трактування феномену творення саду й садівництва, актуальні для поглиблення розуміння естетики паркобудівництва, міркування білоруського вченого А.Т.Федорука, які він ви-

словив у праці «Епоха Бароко у паркобудівництві Білорусі». Міркуючи про світоглядно-естетичний феномен садово-паркового мистецтва як вагоме духовно-буттєве явище дослідник зауважує: «З кінця XVI до середини XVIII ст. основним стилістичним напрямком в мистецтві Європи було бароко... наприкінці XVII ст. сформувався європейський тип регулярного палацово-паркового ансамблю. Регулярне паркобудівництво в цей час отримало розвиток... Сади і парки створювалися у великих та малих садибах з метою роздумів, набуття поетичних вражень, проведення урочистостей та вважалися однією з найбільш дієвих форм естетичного виховання людини» [1, с.286].

Є концептуально важливим те, що вчений привертає увагу до кількох знакових диспозицій. Першою з них є наголос на тому, що паркобудівництво в добу пізнього Середньовіччя та Бароко (загальновідомо, що для України й Білорусі естетика та світогляд цієї культурно-історичної епохи були багато в чому не лише спільними, а й такими, що визначали на подальші століття рух осмислення дійсності) стало «основним стилістичним напрямком», суголосним із провідними загальноєвропейськими естетичними течіями й визначило провідні естетичні категорії образного мислення. Так само вагомим у вказаному дискурсі є й те, що власне естетика творення палацово-паркових ансамблів для україно-білоруського та західноєвропейського культурного дискурсів становила особливу смислову сферу, де органічно поєднувалися філософування з «набуттям поетичних вражень», а «проведення урочистостей» у парку чи саду вважалося дієвою формою естетичного виховання людини.

Українське садівництво й паркобудівництво є за сутністю бароковим за своїми константними характеристиками й тому, що в ньому спостерігався ще один відзначений білоруським ученим принцип філософії й естетики ренесансно-барокового садівництва й паркобудівництва. У даному разі йдеться про специфіку добору рослин, ландшафту як одиниць творення особливого універсуму саду і парку, де органічно сполучалися як природнокліматичні умови з мистецтвом садівників та зодчих: «Асортимент рослин у парках Білорусі більше визначався природнокліматичними умовами, ніж вимогами стилю. Т.Костюшко, наприклад, формував лабіринт (парк у Малих Сахновичах) серед заростей ліщини. Для формування зелених «кабінетів», лабіринтів, критих алей, альтанок добре підходили місцеві ялина, граб і липа... При формуванні оформлення Мирського замку... використовувалися плодові дерева. На галявинах парків саджали городні, лікарські та плодово-ягідні рослини... репрезентовані агрусом, порічками, черемшиною, ружею, бузиною, суницями... вирощувалися, крім того, численні квіткові рослини (календула, гвоздики, лілея, левкої, фіалки...)» [1, с.286].

Феномен саду і парка трактується в білоруському світобаченні й садово-парковій практиці не лише схоже до українського розуміння цих явищ, а й максимально наближено до їхнього іманентного смислового наповнення. Є очевидним, що обидва концептуальні розуміння саду і парка базуються на міфологічному й християнському розумінні саду як оприявленої на буттєвому рівні філософської гармонії, що в ній даний Богом природний ландшафт, рослинний світ місцевості доповнюється творчими надбаннями та неординарними трактуваннями семіосфери саду людиною, яка, проте, не прагне зруйнувати цей ландшафт, а навпаки, дещо доповнити, в дусі антропоцентричності ренесансно-просвітницького світобачення, його своїм розумінням первісного задуму. Саме тому з'являються лабіринти із заростей ліщини у парку в білоруських Малих Сахновичах, а в українській уманській «Софіївці» з метою створення тих самих лабіринтів використовується природний граніт. В основі ж обох вимірів паркобудівництва – антична міфологія, де лабіринт (в «Софіївці» більш уточнено – Критський) алєгорично співвідноситься зі старогрецьким першоджерелом, що уособлює блукання людини стежинами життя у пошукові шляху до істини.

Важливим видається й спостереження А. Федорука стосовно використання місцевих дерев, лікарських, садово-городніх рослин у процесі створення новітніх на той час явищ паркобудівництва. В українській філософії пізньосередньовічно-барокового паркобудівництва ця ідея посіла чільне місце. Вона так само орієнтувалася на актуалізацію не лише національно-міфологічного, поєданого із загальним європейським античним універсумом, дискурсу, а й усталеного багатовіковою традицією практично-лікарського начала. В філософсько-естетичному розумінні саду й парку як його органічного продовження в бароковому трактуванні не лише краса, а й повсякденна допомога людині в хворобах, у стражданнях, були прямим втіленням духовно-буттєвого призначення саду й садівництва. А відтак – філософії парку й паркобудівництва як їхньої форми тривання.

При цьому не забувалося не лише про виняткові, а й про щоденні потреби людини: «На галявинах парків саджали городні, лікарські та плодово-ягідні рослини... репрезентовані агрусом, порічками, черемшиною, ружею, бузиною, суницями». Відтак, порятунок від нестачі їжі також був уключений у філософію садівництва й паркобудівництва, адже мав убезпечувати людей від загибелі через голод або ж інші трагічно-несприятливі обставини. Це розуміння парку мало чим відрізняється від класичного трактування українського й, певно, білоруського саду, в якому народжені рідною землею городні, плодови й ягідні рослини становили основу повсякденного буття людини, а сад

і парк сприймалися не лише як досконалий естетичний універсум, а й як годувальники людини. Є вагомим й наступне. Така філософія барокового паркового мистецтва прямо відповідає філософії саду і садівництва, що її спостеріг в Україні відомий православний дяч Павло Халебський, гостюючи у садибах українських селян і міщан, ієрархів та можновладців. Він прибув в Україну разом із Антіохійським патріархом Макарієм Третім і залишив цікаві й об'єктивні спогади про Україну та її непересічну культуру часів барокового розквіту. Однією ж із основних рис цього розквіту вдумливий спостерігач бачив саме універсальну для всіх верств українського народу культуру плекання саду. Мандруючи Україною в середині XVII століття Павло Халебський звернув увагу на те, що: «коло кожної хати, неначе коло палацу, росте великий сад, тут побачиш плодови дерева, які лише в цій країні прижилися: сила-силенна шовковиці білолистої та червонолистої... горіхів, винограду... А на доглянутих огіркових грядках... висівають крокус, руту і гвоздику усіляких барв» [2, с.178].

Як бачимо, усюди він спостерігав ту філософію творення саду й садівництва, що її ми вище окреслили і яка спостерігалася і в естетиці вітчизняного паркобудівництва. Певне ж і через це зовсім не випадковим є те, що в українській поетичній традиції від часів «Саду божественних пісень» знакового вітчизняного середньовічно-барокового митця Григорія Сковороди через геніальний Шевченків «Садок вишневий коло хати» і до «Саду нетанучих скульптур» Ліни Костенко саме сад постає філософською універсалією, виступає як всеосяжний вимір індивідуального оприявлення себе у світі. Таке поетичне бачення саду міцно ґрунтується на визначених П.Халебським рисах розуміння саду й садівництва як провідної для національної культури духовно-буттєвої ціннісно-сміслові парадигми.

Отже, не є випадковим й те, що саме на цю іманентно українську рису філософії саду й садівництва звертає увагу А.Федорук, вивчаючи феномен барокового паркобудівництва. Універсум гармонії корисного, потрібного, лікувального начал у паркобудівництві й садівництві має спільну основу, і, на наше переконання, це цілком очевидно, походить від правічної філософії саду в біблійному та базованому на ньому вітчизняному буттєвому началі, репрезентованому складною сіміосферою саду в українському селянському, або як визначали філософи межі XIX-XX віків, рустикальному дискурсі. Тим більше, що як зазначає білоруський учений, характеризуючи сад-парк у Альбі: «Свого розквіту регулярні парки в Білорусі досягли в XVIII ст... У парку були квітники, грабові та липові алеї... Центром композиції була кам'яна альтанка з сімома прилеглими дерев'яними павільйонами» [1, с.288].

У вказаному контексті видається незайвим наголосити на тому, що в українському дискурсі садово-паркового будівництва дані концептуальні положення втілювалися в різних ансамблях різних регіонів країни, але вершинним, у всіх провідних сенсах розуміння даного масштабного поняття, здобутком таких пошуків стала «Софіївка», збудована наприкінці XVIII ст., де поєдналися всі провідні начала філософії садово-паркового мистецтва. Сад і парк як одна із ключових форм втілення в повсякденних реаліях філософії вічного саду як ідеї гармонії людини і природи, ідеї, яка в світогляді й бутті інших народів з різних причин лишалася на рівні тільки абстракції, що її неможливо здійснити, для арабського мандрівника-мислителя є тотожною розкішному палацу, дорівнювала матеріальній заможності та величі. Тим більшим є подивування П.Халебського тим, що біля кожної української хати є свій сад. Українці, відтак, у сприйнятті арабського мандрівника-філософа, є людьми, що здатні перетворювати світ довкола себе на земний рай, на гармонійне сполучення величі й повсякденності, духу та буття. Невипадково ж автор книги «Україна –земля козаків» привертає увагу до такої філософсько-буттєвої категорії плекання саду як вміння дбайливо селекціонувати й адаптувати різні плодові дерева до місцевих українських умов («тут побачиш плодові дерева, які лише в цій країні прижилися»).

До слова – саме такою була філософія садово-паркового українського будівництва й у пізньосередньовічну та барокову епохи. До прикладу слід згадати Кавказьку гірку, Єлисейські поля чи Англійський парк в Софіївці, де в універсумі українського парку сполучаються різні типи світового садово-паркового мистецтва, об'єднуються риси як античної так і староукраїнської міфології й міфотворення. До рис українського філософського осмислення світу в мистецтві садівництва слід віднести й естетичний ідеал, що виявляється впродовж багатьох століть у плеканні квітництва. Українська хата неможлива без обрамлення садом, а український сад, на що слушно й точно звернув увагу Павло Халебський неможливий без постійної зміни й буяння квітів. Зміна квітів та квітіння як прообразу нового життя в саду так само є заснованою на українській міфологічній традиції філософською семіосферою саду й садівництва, способом виявлення в мистецтві садівництва національного розуміння Всесвіту. Цікавим у цьому контексті є подане в новітній енциклопедії «Українська міфологія» пряме ототожнення саду і хати. Поруч із поширеним мотивом «раю як саду» спостерігається й таке визначення саду в національній традиції: «маємо також мотив змалювання раю як хати-саду» [3, с.416].

Відтак, для української національної традиції є характерним й таке вельми промовисте й цікаве нерозрізнення обох буттєвих об-

ширів хати і саду. Обширів, де естетичні уявлення поширюються не лише на сад як обрамлення хати, але й втілюються у неординарному концептуальному розумінні саду в хаті. Певне, що любов українців до плекання екзотичних і питомо вітчизняних квітів удома відбиває саме такий аспект національного естетичного ідеалу, втіленому у прагненні створити вічний, незалежний від змін пор року домашній сад. На рівні мистецтва садівництва й паркобудівництва вказана українська міфопетична й світоглядна ідея здобувала й здобуває вирішення у створенні оранжерей як «вічних садів», що пов'язують українське садівництво з рослинним світом і культурою садівництва далеких країн.

У XIX-XX ст. ідею універсальності саду, де єднуються естетичне, корисне та лікувальне почало плекали і втілювали багато поколінь українських садівників-селекціонерів з родоводу Симиренків. Проте, їхнє духовно-філософське розуміння саду і садівництва було вже суттєво ширшим, ніж навіть у середньовічно-барокову епоху. В центрі їхньої постійної уваги перебували не лише сади буттєві, а й сади духовні, серед яких опікування виданнями й перевиданнями Шевченкового «Кобзаря», становленням нової української літератури та професійного театру були гармонійно пов'язаними у духовно-філософському сенсі із відкриттям нових сортів яблук, селекцією інших плодкових рослин, а загалом – з розкриттям нових смислів буття українського садівництва.

Відомо, що біля української оселі квіти не в'януть від ранньої весни (фіалки, конвалії) до пізньої осені або й початку зими (морози). В такій естетичній й природній водночас парадигмі філософії садівництва так само криється глибокий зміст, адже людина, її родина, родовід у цілому живучи у хаті, що стоїть в садку а пріорі долучається до ідеалу краси, що його символізують весняні, літні, осінні квіти. Цей колообіг краси формує молоду особистість, розвиває її естетичні та морально-етичні чуття, робить внутрішній світ індивідуальності виразно неповторним, досконалим. Відтак – можна вести мову й про культурно-виховну функцію саду й садівництва. Але так само – перебування в світоглядно-естетичному обширові саду є необхідним й людині в добу мудрості, адже сад є одним із втілень на буттєвому рівні всесвітньої гармонії, до якої, осмислюючи світ і себе у світі прагне людина з вершин набутого духовного й життєвого досвіду. В нещодавно опублікованому діалозі з О.Пахльовською Ліна Костенко, пригадуючи свою зустріч з О.П.Довженком, що на той час вже був у порі творчої й життєвої зрілості, акцентувала на невиняково зроненій майстром думці: «він говорив, що старі люди повинні свій вік доживати в садах» [4, с.135].

В поезії Андрія Малишка, де оспівано творчий геній О.П.Довженка є такі значущі образно-поетичні рядки:

Ти любив живе.
І яблуню живу, важку плодами,
І грушу золоту, дзвінку як дзвін,
І слив мереживо, і візерунки вишень
Багряносоковитих. І духмяний
Малини плід під сивизною вій.
Усе живе, усе тривке і стигле [5, с.398]

У цьому поетичному розумінні саду виразно простежується принцип гармонійного єднання головних українських садових рослин, без яких не мислиться жоден вітчизняний садок – яблуні, груші, сливи, вишні, малини. Цікаво, що описуючи ці рослини А.Малишко акцентує на їхніх провідних рисах, визначаючи їх як «жива, важка плодами» яблуня, груша «дзвінка як дзвін», «мереживо» слив, «візерунки вишень» тощо. У даних образах-філософемах містяться серед іншого й прозорі асоціативні символи, в яких яблуня нагадує ваготою своїх плодів про достаток і захист врожаєм родини від голоду, груша формою свого плоду про один із вічних сакральних символів християнства – дзвін, «мереживо слив» і «візерунки вишень» асоціюються із візерунками народного побутового розпису та вишиванням і навіть з паперовими витинанками, з національними естетичними світо уявленнями. А все разом – творить неповторний національно-культурний макрокосм, унікальну універсалью тисячолітнього духовно-інтелектуального буття українців у світі.

Підводячи підсумок наших міркувань зосередимось на провідних концептах філософії саду і садівництва в українському національно-культурному просторі. Сад і садівництво віддавна вважалися ключовими константами розуміння українцями світу і Всесвіту. Універсальна семіосфера саду становила і надалі становитиме, згідно із всеохоплюючою універсальією національного розуміння світобуття особливий дискурс, що поширюється на різні сфери виявлення іманентної екзистенції людини й суспільства. В українському світорозумінні сад і садівництво ще від міфологічної ери трактується як модель Всесвіту. Від часів прийняття Руссю-Україною християнства філософія саду і садівництва, орієнтуючись на ідеал Едемського саду, наповнювалася духовним змістом, структуруючись довкола розкриття гармонії саду як ідеалу й для суспільного життя. У добу духовного розквіту в епоху українського Бароко в українській філософії садівництва синтезуються народно-міфологічне та християнське розуміння, що призводить до нового етапу становлення мистецтва садівництва. Цей етап позначається зародженням та розквітом у Україні та Білорусі паркобудівництва, що єднає українсько-білоруське барокове паркобудівництво із західноєвропейською ренесансною естетикою творення парків.

На наш погляд, на сучасному етапі актуальності набуває розроблення новаторських концепцій філософії розуміння саду й садівництва у сенсі відродження традиційного українського трактування цих понять, яке було дещо призабутим у період стрімких соціальних змін ХХ ст. Додаткової ваги цій проблематиці надає потреба переосмислення наукового прогресу як явища в умовах наявності техногенних катастроф та соціальних катаклізмів. Садівництво як особлива світоглядна категорія здатна трансформувати індивідуальне та громадське бачення соціального та науково-технічного прогресу в бік глибшого розуміння перспектив гуманізації та формування нової етики взаємодії людини й довкілля в умовах триваючого нині формування цінностей та пріоритетів новітнього інформаційного суспільства.

Література

1. Федорук А. Эпоха Барока у паркабудуауніцтве Беларусі/ А.Федорук// Барока у беларускай культуры і мастацтве. – Минск: «Беларуская навука», 2005. – С. 286-293.
2. Халебський П. Україна – земля козаків /П.Халебський. – К.: «Ярославів вал», 2008. – 293 с.
3. Войтович В. Українська міфологія/ В.Войтович. – К.: «Либідь», 2002. – 664 с.
4. Костенко Л. Це називалось – творчі семінари/ Л.Костенко// І.Дзюба Є поети для епох – К.: «Либідь», 2011. – С. 131-143.
5. Малишко А. Далекі орбіти /А.Малишко. – К.: «Криниця», 2004. – 608 с.

Павло Ямчук

**ФИЛОСОФИЯ САДА В МИРОВОЙ И УКРАИНСКОЙ
МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ТРАДИЦИЯХ**

В статье исследуется, исходя из философско-украиноведческих диспозиций, феномен сада и садоводчества, очерчивается способ их осмысления в универсуме отечественной мировоззренческо-бытийной традиции.

Ключевые слова: феномен сада, философия украинского садоводчества, философия сада в мировой и отечественной культуре.

Pavlo Yamchuk

**GARDEN OF PHILOSOPHY IN THE WORLD AND UKRAINIAN
WORLD OUTLOOK TRADITIONS**

In the present article the attention of readers, based on the philosophical dispositions of Ukrainian phenomenon garden and gardening, outlines a process for their understanding in the universe of Russian world outlook and existential tradition

Key words: the phenomenon of the garden, gardening philosophy Ukrainian, philosopheme garden in the world and national culture.

Надійшла до редакції 15.08.2013 р.